

प्रास्ताविक

आधुनिक कवितेची वाटचाल

मराठी कवितेला मोठी परंपरा आहे. काव्य हे नेहमी मानवी भावभावनांच्या अभिव्यक्तीचे आद्य साधन ठरते. त्यामुळे कवितेलाच 'भावकाव्य' असे ही म्हंटले जाते. मराठी काव्याच इतिहास लक्षात घेता प्राचीन, मध्ययुगीन, आधुनिक आणि साठोत्तरी असे कालानुसार विभाजन केले जाते. यातील आधुनिक काव्याचा टप्पा अत्यंत महत्त्वाचा आहे. आधुनिक मराठी काव्याचे जनक केशवसुत यांना म्हंटले जाते. त्यांनी प्रथमच भौतिक जीवनातील मानवी भावनांचे आत्मनिष्ठपणे काव्यात प्रकटीकरण केले, पाश्चात्य विचारातून आलेली स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या मूल्यांचा स्वीकार करून आत्मनिष्ठ कविता मराठीत प्रथमच लिहिली. सुनिते, निसर्गपर कविता, प्रेमकविता, सामाजिक त्याचबरोबर गूढगुंजनपर कविता लिहून मराठी काव्याची रूढ पायवाट बदलली. त्यानंतर फुलामुलांचे कवी म्हणून गाजलेल्या रे. ना. वा. टिळक यांनी संतप्रवृत्तीला व तत्त्वज्ञानाला जवळ करून विलापिकेद्वारे समाजाला उपदेश करण्याचे कार्य केले. त्यांच्या काव्याचे विशेष म्हटल्यास त्यांचे दीर्घकाव्य सांगता येईल. पुढे माधवानुज यांनी आपल्या काव्यात गेयचालीचा, जातीवृत्तांचा वापर करून सामान्यांचे नित्यपरिचयाचे जीवन व त्याच्या समस्या कालबाह्य केल्यात. दत्तात्रय कोंडो घाटे उर्फ कवी दत्त तर आपला जन्म हा कवितेसाठीच झाला असे मानत. त्यांनी ऐतिहासिक स्वरूपाचे काव्य लिहून वाचकात राष्ट्रियत्वाचे भान निर्माण केले. निसर्ग व वात्सल्य यांचा संगम त्यांच्या काव्यात झाल्याचे दिसून येते.

प्रेमाचे शाहीर म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या गोविंदाग्रजानी स्वतःहून आपण केशवसुताचे सच्चे चेले असल्याची कबुली देऊन आपण त्यांचा वारसा पुढे नेत असल्याचे कबुल केले. 'राजहंस माझा निजला', 'दसरा', 'पहिले प्रेम', 'महाराष्ट्रगीत' इत्यादी त्यांच्या काही महत्त्वपूर्ण कवितांचा उल्लेख करता येईल. संस्कृत, बंगाली, इंग्रजी, गुजराती भाषेतील कवितांना रेंदाळकरांनी मराठी वेश चढविण्याचे कार्य केले. त्याचबरोबर वैयक्तिक जीवनातील दुःखद कल्पनांना त्यांनी कवितेत सादर केले. निसर्गकवी बिरूद लाभलेल्या बालकवींची निसर्गाशी, मानवी वृत्तीशी

समरस होणारी त्यांची कविता मराठी वाचकाचा हृदयावर आरूढ झाली. 'औदुंबर', 'श्रावणमास', 'अरूण' व 'फुलराणी' इत्यादी काही महत्त्वाच्या कवितेचा उल्लेख करता येईल.

कवी 'बी' ची चिंतनशील वृत्तीने शाश्वत मूल्यांचा शोध घेऊ पाहणाऱ्या कवीची श्रेष्ठता आचार्य अत्रे यांच्याच शब्दांत - "विद्यमान कवीवृंदात वयाने व गुणांनी जे वंद्य व आदरणीय कवी समजले जातात. त्यांच्यामध्ये कविवर्य 'Bee' यांचे स्थान निसंशय थोर आहे. ते नावाने जरी 'B' असले तरी त्यांचे कर्तृत्व A₁ दर्जाचे आहे. ही गोष्ट एखादा बालकवीही कबूल करील. म्हणून त्यांच्या नावाच्या व कृतीचा उल्लेख होताच आधुनिक तरूण कवींच्या माना मुजऱ्यासाठी खाली लवतात." असे अत्रे म्हणतात.

कवी भा. रा. तांबे यांनी तर मराठी कवितेला संगीतानुकूल रूप देऊन सौंदर्यवादी जाणिवा, प्रणयभावना प्रकट करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले. 'गेयता' हा त्यांच्या काव्याचा महत्त्वाचा गुण म्हणता येईल. तांबे यांनी नाट्यात्म गीते (Dramatic Lyric) मराठीत चांगल्या प्रकारे लिहिलीत. केशवसुतांचा सहवास लाभलेले रहाळकर यांनी केशवसुती परंपरा चालविण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले. कवी नागेश यांची कविता जुन्या वळणाची असली तरी ती आधुनिक काव्याचा आदर करणारी अशी ठरली. 'दीर्घत्व' हा त्यांच्या काव्याचा विशेष होय. कवी वि. दा. सावरकर यांच्या कवितेत वीर, करूण, रौद्र, भयानक यासारख्या रसाचे अद्भूत तांडव असल्याचे दिसते. पुढे कवी विनायक यांची कविता म्हणजे तत्कालिन महाराष्ट्राचे प्रतिबिंब ठरली. त्यांची कविता राष्ट्रिय व बोधपर अशा स्वरूपाची असल्याचे दिसून येते.

पुण्यातील 'Sunday Tea Club' चे नामांतर म्हणजे 'रविकिरणमंडळ' होय. यात असलेल्या माधव ज्युलियन, कवी गिरीश, कवी यशवंत, कवी वि. द. घाटे, दिवाकर, श्री. बा. रानडे व सौ. मनोरमाबाई रानडे यांनी वेगवेगळ्या विषयाला स्पर्श करणाऱ्या कविता रेखाटल्यात. जानपदगीते, प्रेमकविता, निसर्गवर्णनपर कविता, राष्ट्राला उद्देशून केलेल्या कविता, भावकविता इत्यादी गणेशोत्सव मंडळासमोर गायन करून. त्याचबरोबर मासिकाच्या माध्यमातून जनतेसमोर आणल्या काव्यविषयक चर्चासत्रे घडवून काव्याला योग्य वळण देण्याचे कार्य या मंडळाने केले.

खंडकाव्ये, दीर्घकाव्ये, कथाकाव्ये असे अनेक प्रयोग रविकिरण मंडळाने मराठी काव्यप्रांतात केले. पुढच्या काळात कवी कुसुमाग्रज यांनी विशेषतः सामाजिक आशयाच्या कविता लिहून समाजात भान आणण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. त्याचबरोबर त्यांच्या अनेक प्रेमकवितांनी मराठी रसिक मने जिंकलीत. त्यांचा गाजलेला 'विशाखा' काव्यसंग्रह प्रेम, समाजजाणिव, निसर्गवर्णन यांनी परिपूर्ण असा आहे. कोकणभूमीत वास्तव्यास असलेल्या कवी बा. भ. बोरकरांनी निसर्गाचे व प्रेमाचे अनोखे रूप आपल्या काव्यात रेखाटले. त्यांनी काव्याला गेय रूप प्राप्त करून दिले व कवी भा. रा. तांबे यांचा चालत आलेला गीतसंप्रदाय आपल्या कवितेने अधिक समृद्ध बनविला असे दिसते.

विदर्भातील कवी अनिलांचे मराठी काव्यामध्ये केशवसुतांच्या पुढचे पाऊल ठरले. कवी अनिल, वसंत बापट, मंगेश पाडगावकर इत्यादी कवींनी मराठी कवितेला लोकप्रिय आणि अनेक अंगानी संपन्न केली. पुढे बा. सी. मर्ढेकर यांनी मराठी कवितेत नवतेचे नवे युग निर्माण केले. परंतु कुसुमाग्रज, अनिल, वसंत बापट, मंगेश पाडगावकर यांनी लयबद्ध असलेल्या भावकवितेने मराठी रसिकांची मने जिंकलेली होती.

१९३० ते १९५० च्या कालखंडात कवी अनिल, बा. भ. बोरकर, मंगेश पाडगावकर, मर्ढेकर हे महत्त्वपूर्ण कवी ठरतात. कवी अनिल यांची कविता मानवतावाद, प्रेम व निसर्ग तर बोरकर यांची कविता लयबद्धता, गेयता, प्रादेशिकता, निसर्ग या वैशिष्ट्यांने महत्त्वपूर्ण ठरली. बा. भ. बोरकर यांच्या कवितेतून प्रेम भावनेचा उत्कट आविष्कार घडत गेला. तसेच या काळात पु. शि. रेगे, वा. रा. कांत हे देखील कविता लिहित असल्याचे दिसतात.

याच कालखंडातील एक कवी असा आहे जो त्यांच्या भावकाव्य, प्रेमकविता, दीर्घकाव्य, गेयता या गुणामुळे वेगळा वाटतो. तो कवी म्हणजे ना. घ. देशपांडे हे होत. समीक्षकाचे या कवीकडे दुर्लक्ष झाल्याचे दिसते. या कवीची कविता वेगळेपणाने प्रेमभावना व्यक्त करताना दिसते. त्यांची कविता अंतर्मुख होऊन विचार करण्यास भाग पाडणारी अशी आहे. १९३० ते १९५० च्या कालखंडात प्रेमभावना व्यक्त करणाऱ्या, निसर्ग सौंदर्य रेखाटणाऱ्या भरपूर कविता

निर्माण झाल्या. त्यात कवी ना. घ. देशपांडे यांची कविता वेगळेपण जपणारी आहे. त्यांच्या कवितेत आलेले प्रेम, निसर्ग, कौटुंबिक वर्णन, गुढगुंजन इत्यादी विषय इतर कवीच्या कवितेच्या विषयांपेक्षा वेगळेपण दर्शविणारी आहेत. कवितेतील हे वेगळेपण मराठी कवितेच्या अभ्यासकांनी फारसे लक्षात घेतलेले नाही. त्याचबरोबर त्यांच्या काव्याचा विद्यापीठीय स्तरावर जेवढा अभ्यास व्हायला हवा तेवढा झालेला दिसत नाही. असा वेगळा कवी असूनही मराठी वाङ्मयाच्या इतिहासामध्ये केवळ नामनिर्देश आहे (अम्लान, मं. वि. राजाध्यक्ष, चेतश्री प्रकाशन. अमळनेर, प्र.आ. १९८३) म्हणून या कवीच्या काव्याचा सखोलपणे विद्यापीठीय स्तरावर अभ्यास व्हावा अशी मनोमन इच्छा निर्माण झाली. शिवाय कवी ना. घ. देशपांडे हे स्वतः वैदर्भीय होत व मीही त्याच प्रादेशिक भागातील असल्याने त्यांच्या काव्याचा अभ्यास करण्याची अधिकच उत्सुकता मला निर्माण झाली व त्यातून मी एम.फिल. पदवीसाठी “ना. घ. देशपांडे यांच्या कवितेचे विशेष ” हा विषय घेण्याचे योजिले. माझे मार्गदर्शक डॉ. विजय निंबाळकर यांनी देखील लगेच संमती देऊन लघुप्रबंध लेखनास प्रेरणा दिली व त्यातून पुढील प्रकरणांतून प्रस्तुत शोधनिबंधाची मांडणी केली आहे.